

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl : 1968

Cilt : XVI

Yayın Komisyonu:

Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR (*Dekan*)

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN,

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU,

Doç. Dr. Necati ÖNER

Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY

Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT

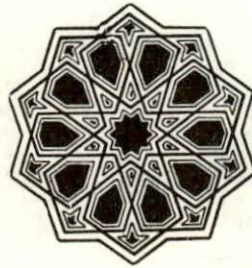
Yıl : 1968

Cilt : XVI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

1970

1970

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1970

İ Ç İ N D E K İ L E R

Muhammed Abduh, <i>Fatiha Tefsiri</i> (Çevirenler: Abdulkadir ŞENER, Mustafa FAYDA)	1
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Mantuktaki Kıyasın Dördüncü Şekline Dair</i>	35
Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Gül-Baba Adı Verilen İki Ayrı Şahsiyet Molla Murad Divanı ve Sünbül Sinan</i>	67
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Muhammed İbn Cerir et-Taberi ve Tefsiri</i>	79
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>Cehmiyye (Mutezile) de Akılcılık</i> ..	103
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Azl veya Doğum Tahdidi</i>	123
Prof. Dr. Muhammed Yusuf Musa, <i>İmam Mâlik ile Leys B. Sa'd Arasındaki İhtilâf ve Yazışma</i> (Çev.: Abdülkadir ŞENER) ..	131
Doç. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Kur'anda Bilgi Teorisi</i>	155
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>Suhreverdi ve İşrakiye Felsefesi</i>	177
<u><i>Kıtab Tanıtma ve Tenkitler:</i></u>	
<i>Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayân</i> (Mustafa FAYDA)	201
<i>et-Tafsir Wa Ricaluhu</i> (Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU).....	203
<i>Warakât 'ani'l-Hadarati'l - Arabiyyati bi Ifrikiyyati't-Tunisiyya</i> (Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU)	219
Dr. Süleyman ATEŞ, <i>Zahir ve Batın İlmine Dair Bir Eser, al-Fark Bayna İlmî-Ş-Şari'a Wa'l-Hakika</i>	225
—, <i>Uyubu'n-Nafsi Wa Mudâwâtuhâ</i>	233

MUHAMMED İBN CERİR ET-TABERİ

ve

TEFSİRİ

Doç. Dr. İSMAİL CERRAHOĞLU

et-Taberî Devrindeki İlim Hayatına Kısa bir Bakış:

et-Taberinin yaşadığı asırda Tefsir, Kıraât, Hadis, Fıkıh gibi dini ilimler usûl ve furu' bakımından en yüksek derecesine ulaşmıştı. Dört fikhî mezheb istikrar bulmuş ve bu sahada eserler meydana gelmeye başlamıştı. Hadiste Kütübü Sitte tamamlanmış, kıraât gayesine ulaşmış, doğuda ve batıda nakli tefsirlerle, re'y tefsirleri birbirleriyle müsabaka halindeydiler. Nahiv, sarf, arûz, edeb ve belâgât gibi ilimlerde kemâl ve olgunluk çağına varmışlardı. Yine bu devirde sîre ve magâzi alanında pek çok eserler telif edilmişti. Bu sıralarda, Yunan, İran ve Hind eserleri terceme edilmeye başlanmış, bazıları üzerinde münakaşalar olmuş, Rey'den Endelüse kadar olan İslâm Devletinde, fikri ve edebî hareketler gelişmiş durumda idi.

Tıb ve felsefe sahasında, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî (ö. 311 veya 320 / 923 veya 932); fikri alanda, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 330/941) ve Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/915); Edebiyat ve lugâta, İbn Düreyd el-Ezdî (ö. 321/933), Ebû Bekr b. el-Enbârî (ö. 328/940), Ebû'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967); Tarihte, el-Belâzûrî (ö. 284/897), el-Mesûdî (ö. 346/957) ve et-Dîneverî (ö. 282/895); Tefsirde, Ebû Ca'fer en-Nahhas (ö. 337/948), Ebu Bekr b. el-Enbârî, Ebû İshâk, İsmâil b. İshâk b. Hammâd (ö. 282/895); Hadiste, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870), Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/886), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), et-Tirmizî (ö. 279/892), en-Nesâî (ö. 303/915); Fıkıhda, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Ali ez-Za'ferânî (ö. 260/874), Ebû'l-Hasen Ubeydullah el-Kerhî (ö. 340/951), Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933) gibi zatlar yetişmiş ve eserlerini vermişlerdi.

Hakkında herşey söylenip bitmemiş olan, Kur'anı Kerimin Tefsiri ilmi, ondaki insani, ahlâkî, itikâdî ve amele talluk eden prensipler sâbit kalmak şartıyla, zaman ve mekan şartları ve cemiyetlerin kültür seviyeleri değıştikçe,

Kur'amı anlayış ve onu tefsir ediş de değişecektir. İlimin tekâmülü, cemiyet ihtiyaçlarının artması gibi hususlar, Kur'amın bu ihtiyaçları cevaplandırarak şekilde, tefsir edilmesine yol açacaktır. Bu itibarla, şimdiye kadar tefsir hakkında söylenenler - Hazreti Peygamber ve sahabe sözleri hariç-ileride söyle-necek olanlar yanında bir hiç mesabesinde kalacaktır.

İslâmın kendi bünyesinden doğan Kur'amı Kerimin Tefsiri hareketi, hadis ilminin bir kolu olarak gelişmeye başlamıştı. İslâmın bünyesi içine giren çeşitli kültürlerle mensub kimselerin, bu ilmin yönere ayrılmasında önemli rolleri olmuştur. İslâmın ilk asrının ortalarından itibaren başlayan çeşitli ceryanlar, meşruiyetlerini isbât edebilmek için, delillerini Kur'amı Kerimde aramışlar, aradıklarını tam olarak orada bulamayınca da, lafızların hakiki manalarından sapma yoluna yönelip keyfi manalar çıkarmaya teşebbüs etmişlerdi.

Başlangıçta revaçta olan naklî tefsir, kaynakların beyanına göre, tenkid ve tercihe tâbi tutulmadan -ki biz bu görüşü, "Yahya ibn Sallam ve tefsirdeki Metodu" adlı doçentlik tezimizde reddettik- et-Taberiye kadar gelmişti. et-Taberi, tefsir edebiyatı tarihinde en mühim nirengi noktalarından biridir. Bu bakımdan, onun tefsirinin özellikleri ve tefsirdeki metodu üzerinde durmamız gerekecektir. Bunun için de eserin müellifinin hayatı, şahsiyeti ve ilim aldığı hocaların bilinmesi lâzımgelir. Biz de bu yolu takip ederek, et-Taberinin, hayatını ve ilmi şahsiyetini belirtmeye çalışacağız.

Hayatı:

İslâmî ilimlerin gelişme çağı olan hicri III. cü asırda, kıymetli şahsiyetlerin yetiştiğini yukarıda zikretmiştik. Şüphe yok ki bu şahsiyetlerin en mühimlerinden biri de Muhammed İbn Cerîr et-Taberi'dir. Kaynakların verdiği bilgiye göre 224/838 senesi sonlarında veya 225/839 senesi başlarında Taberistanın Âmûl¹ şehrinde dünyaya gelmiştir². İlk tahsilini doğduğu Âmûl-

1 Taberinin doğmuş olduğu bu şehirden pek çok fakih ve muhaddis yetişmiştir. İşte onlardan bir kaç tanesi: Ebû Mervan el-Hakem b. Muhammed et-Taberi, İshâk b. İbrahim et-Taberi, Ebû Bekr el-Havarizmi et-Taberi, Ebû't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir b. Omer et-Taberi, Muhammed b. Cerir b. Rüstem et-Taberi (bkz. Es-Sem'ânî, Kitâbu'l-Ensâb yazma Ayasofya Ktp. No. 2980. 156b-158b.)

2 *Kitâbu'l-Ensâb* (yazma), 158a; el-Yâf'î Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemenî, *Mir'âtu'l-Cenân* (yazma) Tunis, el-Mektebetu'l-Ahmediyye No. 4913, 195b.; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, Leiden 1839, s. 31; ed Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirin* (Yazma) el-Mektebetu'l-Ahmediyye (Tunis) No. 5037, 136a.; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mulûk ve'l-Umem*, *Haydarâbad* 1357, VI. 170.; es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâf'iyyeti'l-Kubra*, et -Tabatu'l-ûla, II. 135; İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, Mısır el-Matbatu'r-Rahmaniyye, 326.; el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, Mısır 1349/1931, II. 166; Yâkût er-Rûmî Mu'cemu'l-Udebâ. (Margoliouth) neşri, Mısır, VI.429; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, kâhire 1367/1948, III. 322; İbn Tangrıberdi, en-Nucûmu'z-Zâhire, Kahire 1349/1930, III. 205 (yalnız burada Taberinin Şevval ayında Horasanda vefat ettiği söylenir); E. Montet, *le Coran* (Introduction) Paris 1949, p. 59.

de yapmış, muhitin en mümtaz şahsiyyetlerinden feyz almıştır. Yedi yaşında iken Kur'anı Kerimi ezberlemiş, dokuz yaşında da hadis yazmağa başlamıştır³. Tahsilini tamamlamak ve ilmini artırmak için Rey, Basra, Kûfe, Medine, Suriye ve Mısır⁴ gibi beldeleri dolaştıktan sonra, hilafet merkezi olan Bağda-da gelmiş, ölünceye kadar orada ikamet etmiş, okumuş, okutmuş, tefsir, maâni, kıraât, hadis, fıkıh ve tarih ilmi alanlarında bir otorite olmuştur. Böyle geniş bir ilme sahip olmasına rağmen, Bağdatta hanbelilerle mücadeleli bir hayat geçirmiş, ancak huzuru, evinde oturup devamlı eser yazmakta bulmuştur. Kırk sene hergün kırk varak yazmak suretiyle muazzam eserlerini meydana getirdiği söylenir⁵.

Hanbelilerle olan mücadelesinin en mühim sebebi, bu mezhebin kurucusu olan Ahmed b. Hanbeli, fakihlerden addetmeyip, muhaddislerden saymasıdır⁶. Bundan dolayı, gerek sağlığında ve gerekse vefatında sonra aleyhinde pek çok dedikodu edilmiş, evi taşlanmış, bu durum o dereceye kadar varmış ki, hanbeliler, onun derslerini dinlemeği men etmişler, hatta onu râfizilikle itham etmeğe kalkışmışlardır⁷. Aralarındaki ihtilafın diğer bir sebebi de, evvelce şâfiî mezhebine mensub olan et-Taberinin, bil'ahere başlı başına ictihada kalkışarak bir fıkıh mektebi tesis etmesidir. Bu, aleyhtarları için ayrıca bir târiz vesilesi olmuştur. Fikirlerin muayyen mezheblere bağlı kalmasını isteyenler, et-Taberinin bir müctehid gibi ortaya atılmasını hoş görmemişlerdir⁸.

Esmer bir tene, nahif bir cisme, uzun bir boya ve fasîh bir lisana sahip olan⁹ et-Taberi 310/923 senesi şevval ayının 26. cı cumartesi günü akşam üzeri vefat etmiş, pazar günü sabahleyin, ikamet etmiş olduğu evde defnedilmiştir¹⁰.

3 Encyclopédie de L'İslam, IV. 607.; Mecelletu'l-Ezher, XXII. 460.

4 Mısır geliş tarihleri kaynaklarda ihtilaflıdır. Bkz. Encyclopédie de L'İslam, IV. 607.; Tabakâtu'l-Müfessirin (yazma 134a.)

5 Târihu Bağdad, II. 163; Tabakâtu ş-Şafi'yye, II. 136; el-Muntazam, VI. 171; Kitâbu'l-Ensâb (Yazma 157b); Tabakâtu'l-Müfessirin, s. 31; Mecelletu'l-Ezher, XXII. 461; Tabakâtu'l-Müfessirin (Yazma 134 b.)

6 Encyclopédie de L'İslam, IV. 607.

7- Târihu Bağdâd, II. 164.; Mu'cemu'l-Udebâ VI. 425-436.: Mu'cemu'l-Buldân, Mısır, 1906, I. 63.; el-Muntazam. VI. 172 (ilhadlada itham edilişi.)

8 M. Şemseddin Günaltay, İslâm'da Tarih ve Müverrihler, İstanbul 1339 - 1342, s. 36-37; aradaki ihtilafın diğer sebepleri için bkz. İ. Goldziher Mezâhibu't-Tefsiri'l-İslâmî (arapçaya çeviren: Abdu'l-Halim Neccâr) Mısır, 1374/1955, s. 116.

9 Kitâbu'l-Ensâb (Yazma) 158a., Tabâku'l-Müfessirin (yazma) 136a; el-Muntazam, VI. 170.

10 Târihu Bağdad, II 166; Vefeyat, III. 332; E. Montet, le Coran (Introduction) p. 59; Tabakâtu's-Şafi'yye, II. 138.; Tabakâtu'l-Müfessirin (Yazma), 136a; Kitâbu'l-Ensâb (Yazma) 158a., Tabakâtu'l-Müfessirin, s. 31 (Suyuti, Taberinin, 28 Şevvalde öldüğünü zikreder).

Yâkût el-Hamevî, bu sözü sadece el-Hatîb el-Bağdadi'nin söylediğini, başka rivayetlerde ise bu defin işinin öldüğü günün gecesi ve çok az bir cemaat tarafından ifa edildiğini söyler¹¹. İbn Hallikân da, şöyle bir müşahedesini eserinde zikretmektedir: "Mısırdaki Garâfetu's-Suğra da ziyaretgâh olan bir kabir gördüm. Mezar taşında, bu İbn Cerir et-Taberinin kabridir, diye bir yazı vardı. İnsanlar, tarih sahibi Taberi budur diyorlardı. Bu doğru değildir. Sahih olan onun kabrinin Bağdatta olmasıdır"¹². İbn Tagrıberdî, Taberinin Şevval ayında Horasanda vefat ettiğini kaydetmektedir¹³. Yukarıda zikrettiğimiz Yâkûtun sözünü teyid edecek mahiyette, İbnu'l-Cevzî de, Sâbit b. Sinan'ın tarihinde zikrettiği şu sözü bildirir "Taberinin ölüm hali gizli tutuldu, zira insanlar onun gündüz gözü ile defnedilmesine mani oldular ve onun hakkında râfizilik ve daha ileri giderek onu ilhadla itham ettiler¹⁴, Aynı musannıf eserinde devam ederek, insanların onu râfizilikle itham edişlerinin sebebini "et-Taberi iki ayağa mesh edilmesini câiz görür ve yıkanmasını vâcib görmez" demek suretiyle izah eder. Hakikaten Mâide sûresinin 6.cı âyeti, tefsirinde tetkik edilecek olursa, her iki kıraatın da câiz olduğu üzerinde durarak, herkim ne şekilde okursa o şekilde amel edilebileceği neticesine varır. Heriki husus için de nakli delilleri ve arab dili kâidelerine âit bilgileri serdedir¹⁵. Taberinin bu görüşü, onu ilhad veya râfizilikle itham edecek kadar ağır bir hüküm taşımamaktadır. Düşmanları, bilhassa hanbeliler, ona yaptıkları bu ithamlardan dolayı-kelimenin en hafif manasıyla-zulmetmişlerdir. Ez-Zehbî, Taberi hakkında, O sika olmakla beraber şiliğe temayülü olduğunu belirtmek ister¹⁶. Onun bu şiliği, şîânın akidelerini benimsemiş olmasını tazammun etmez ve bu husus eserlerinde de tezahür etmemektedir. Yalnız, Ebû Bekr b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî'nin gadîrhum hadisi hakkında konuşması üzerine, dört halifenin faziletleri hakkında eseri kaleme almış, deliller getirerek Gadîrhûm haberinin sıhhati üzerine konuşmuş¹⁷, müdedkik bir âlim olarak bu husustaki kanaatını belirtmiştir. Yine et-Taberi, tarihinde Hazreti Ali ve oğulları için ekseriya Aleyhi's-Selam tâbirini kullanmıştır ki¹⁸, bu tabir de müdekiklerin gözünden kaçmamıştır. Bütün bunlara rağmen onun bu hareketi, tam bir ilim

11 *Mu'cemu'l-Udeba*, VI. 423.,

12 *Vefeyât*, III 332.; *Tabakâtu'l-Müfessirin* (yazma) 136a.

13 *En-Nücûmu'z - Zâhire*, III. 205.

14 *El-Muntazam*, VI. 172.

15 Et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân* (Ahmed Muhammed ve Mahmud Muhammed Şâkir neşri) Mısır, X. 52-80.

16 Ez-Zehbî, *Mizânu'l-I'tidâl*, Mısır 1382/1963, III. 498 - 499

17 *Tabakâtu'l-Müfessirin* (yazma), 135b.

18 el-Taberî, *Târihu'l'Umum ve'l-Mülûk*, Kahire, 1357/1939. III. 547, IV. 119.

adamı olarak objektif hareket edişinden ve Aliye karşı muhabbeti oluşundan ileri gelmiş olduğu anlaşılabilir.

Şeyhleri:

Zamanında, tefsir, hadis, fıkıh, kıraât ve tarih ilimlerinde şöhretine erişecek kimse bulunmayan et-Taberi, İslâm âleminin ilim merkezlerini dolaşmış, O merkezlerdeki şöhretlerden ilim almıştı. Evvelâ Rey'de Muhammed b. Humeyd er-Râzî (ö. 248/862) den hadis, Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî'den tarih, Ebû Mukâtil'den Irak ehlinin fıkım almıştır. Ahmed b. Hanbel'den ilim almak için Bağdada gelmişse de, onun sağlığına erişememiş, tekrar memleketine dönmeyi düşünmeyerek, Basraya gitmiş, orada, Muhammed b. Abdi'l-Alâ es-San'ânî, Imrân b. Musâ el-Kazzâz, (ö. 240/854) Muhammed b. Mûsâ el-Haraşî, Muhammed b. el-Muallâ, Ebû'l-Eşas, (Ö. 253/867) Muhammed b. Beşşar (ö. 252/866)'ı dinlemiş, Vâsıt'a da giderek oradakilerden de ilim aldıktan sonra, bilgisini artırmak için Kûfe'ye seyahat etmiş ve orada Hennad b. es-Sırrî et-Temîmî, (ö. 243/857) İsmâil b. Musa, (ö. 245/859) Ebu Kureyb Muhammed b. el-Alâ el-Hemedânî (ö. 248/862) den hadis yazmış ve Süleymân b. Abdîrahmân et-Talhî den Kıraâtı, almıştı. İlme susamış olan et-Taberi bu kadarla iktifa etmeyerek, Beyrutta el-Abbas b. el-Velîd el-Mukrî'ye Şahlıların rivayetiyle Kur'anı Kerimin tamamını okumuştur, Ahmed b. Tulunun ilk devirleri olan 253/867 senesinde Mısra gitti ve sonra Şama döndü. Tekrar 256/870 senesinde Mısra geldi. Orada er-Rebi' b. Süleymân el-Murâdî, (ö. 256/870) İsmâil b. İbrâhim el-Müzenî, ve Muhammed b. Abdillâh b. el-Hakem'den şâfiî fıkım, İbn Vehb'in talebelerinden de mâlikî fıkım aldı. Yûnus b. Abdi'l-'A' lâ es-Sadafî (ö. 264/877) den Hamza ve Verş kıraât'larını almıştır. Bağdatta Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebî'den kıraat, el-Hasen b. Muhammd ez-Za'ferânî'den ve Ebû Saîd el-Istahrî'den şâfiî fıkım öğrenmişti. Bunlardan başka çeşidli merkezlerde, Muhammed b. Abdilmelik b. eş-Şevârib, (ö. 244/858) İshak b. İsrâil, (ö. 254/868) Ebû Hemmam el-Velîd b. Şuca' (ö. 243/857), Ahmed b. Meni el-Bagavi, (ö. 243/857), Ya'kûb b. İbrâhim ed-Devrakî, (ö. 252/866), Amr b. Alî, (ö. 249/863) Muhammed b. Beşşar, Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ (ö. 252/866) Abdu'l-'A'la b. Vâsıl, Süleymân b. Abdi'l-Cebbâr, el-Hasen b. Kur'a, ez-Zübeyr b. Bekkâr ve daha pek çok kimselerden ilim almıştır¹⁹.

19 Şeyhleri hakkında tafsilât için bkz. *el-Fihrist*, s. 326. *Tarihu Bağdad*, II. 162; *Tabakâtü'l-Müfessirin* (Yazma) 133b-134a; *Tabakatu's-şafi'iyye* II, 135; *el-Muntazam*. VI. 170; Dr. Ahmed Muhammed el-Hufi, *et-Taberi* ('A'lâ mu'l-Arab neşriyyâtı aded. 13) Mısır 1963, s. 34-40., *ibnu'l-Cezerî*, *Gayetü'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurra*, Mısır 1352/1933, II. 106-108. Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân an te'vili'l-kur'an* Mısır 1373/1954. XXX 397.

Talebeleri:

Geniş bir kütüre sahip olan et-Taberiden, pek çok kimselerin ilim alacağı tabiidir. İşte onlardan bir kaç tanesi: Kıraat, tefsir, edeb ve tarih ilimlerinde ün salmış olan Kûfe kadısı Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil, Abdülazîz b. Muhammed et-Taberî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya, Ebû'l-Ferec el-Mu'âfi b. Zeke-riyya, Ali b. Abdilaziz ed-Dulâbî, Ebû'l-Hasen ed-Dakiki et-Taberî, Ebû Şuayb el-Harrânî, Abdu'l-Gaffâr el-Hasîbî, Ebû Amr Ahmed b. Hamdân, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Abdu'l-Vâhid b. Omer, Abdullah b. Ahmed el-Fergânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Tabarânî, ve daha pek çok zevât ondan ilim almışlardır²⁰.

Eserleri:

Çeşitli kültüre, derin bir ilme, harikulâde bir zekâyâ, olgun bir akla, tetkik ve telif hususunda geniş bir alana malik olan et-Taberî, evlilik ve evlat yorgunluklarından da uzak kalarak, kendini ilme vermişti. Böyle vasıflara hâiz olan bir kimseden eserler beklemek hakkımızdır. Nitekim o da ümidimizi boşa çıkarmamıştır. Allahın Kitâbının hâfızı, Kur'anın kiraâtını, maânisini, ve ahkâmını anlayan, Onun nâsîh ve Mensûhunu, Peygamber, Sahabe, Tâbiiler ve sonrakilerin sözlerini iyi bilen ve onların sahih ve zayıflarını ayırteden, et-Taberî, bu sahada pek çok ilimleri cem etmiş ve bunlar hakkında çeşitli eserler yazmıştır. Eserlerinin bir kısmı mevcûd olmakla beraber, büyük bir kısmı kaybolmuştur. Biz onları, bibliyografik ve biyografik eserlerden istifade ederek çıkarmağa çalışacağız²¹. Fakat bu eserlerin her biri hakkında tafsilata girişmeyeceğiz. Bu tafsilâtı, sadece tefsiri için vermeye çalışacağız.

1- Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk: (تاريخ الامم والملوك) Bu eser Taberiye, Avrupada tarihin babası ünvanını kazandırmıştır. gerek Avrupada ve gerekse Mısır da basılmıştır.

2-Kitâbu Zeyli'l-Mezîl: (كتاب ذيل المذيل) hicri 300 senesinden sonra yazdığı bu eser Sahabeden Taberiye kadar gelen ilim adamlarının tarihidir.

20 Talebeleri hakkında fazla bilgi için bkz. 19 nolu dip noktaki kaynaklar.

21 Bu eserler için bkz. *el-Fihrist*, s. 327, *Tabakatu's-şafi'iyye*, II. 136, *el-Muntazam*, VI. 171. *Mir'âtu'l-Cenân* (yazma) 196a, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, s. 30, *Târihu Bağdâd*, II. 166, *Tabakâtu'l-Müfessirin* (Yazma) 134b - 135a, Brockelmann. C., *Geschichte der Arabischen Littatur*, Leiden 1944-1949, Supplement bände, Leiden 1937 - 1942, G. I. 142, 184, 189, Suppl. I. 217, *et-Taberî*, s. 88-98, *Encyclopédie de l'İslâm*, IV. 607 - 608.; *Mu'cenu'l-Udeba*, VI. 429 v.d.

3- İhtilâfu'l-Fukaha : (اختلاف الفقهاء) veya ihtilâfu Ulamâi'l-Emsâr fi Ahkâmi's-Şerâi'i'l-İslâm adıyla tanınan bu eser 1933 senesinde Leiden'de Joseph Schacht tarafından neşredilmiştir.

4- Latîfu'l-Kavl fî-Ahkâmi Şerâi'i'l-İslâm (لطيف القول في أحكام شرائع الإسلام) : (Latîfu'l-Kavl fî-Ahkâmi Şerâi'i'l-İslâm) adlı eserinden sonra telif etmiştir. Kendi fikhî mezhebini müdafaa eden en nefis kitablardan biridir. Bu eserde, Usulü fikh, İcmâ; Âhâd ve mürsel haberler, nâsîh ve mensûb, mücmel ve müfesser, emir ve nehiyeler umûm ve husûs gibi konularla ictehad ve istihsanı ibtâl yer almaktadır.

5- El-Hafîf fî Ahkâmi Şerâi'i'l-İslâm (الخفيف في أحكام شرائع الإسلام) bu eser Latîfu'l-Kavl adlı eserin muhtasarıdır.

6- Tehzîbu'l-Âsâr (تهذيب الآثار) Tamam olmayan bu eser hakkında ilim adamlarının onu anlamakta aceze düştükleri kaydedilmektedir. Es-Sübki Tabakâtında, bu Taberinin acâib kitaplarından biridir. Evvela Ebû Bekr es-Sıddıkın rivayet ettiği haberlerle başlar, senedleri sahih olanları alr. Sonra her hadisin illetleri ve tarikleri üzerinde durur. Taberi bu eserini bitiremeden vefat etmiştir.

7- Kitâbu Basîti'l-Kavl fî Ahkâmi Şerâi'i'l-İslâm (كتاب بسيط القول في أحكام شرائع الإسلام) Eserde, Mekke, Medine, Basra, Şam ve Horasan'daki fikhî çalışmalarından söz edilir. Fuhahânın ittifak ve ihtilafları, vasaya, sicillât, şurût, taharet, salât, âdâbu'l-hukkâm, gibi bölümleri ihtiva etmektedir.

8- Kitâbu Edebi'n-Nüfûsi'l-Ceyyide ve'l-Ahlâki'n-Nefîse (كتاب أدب النفوس الجيدة والأخلاق النفيسة .) Orada, vera', ihlas, şükr, riya, kibir tavazu', huşu, sabr, emr bi'l-Ma'rûf nehyi ani'l-Münker, duâ, Kur'anın fazileti, icabet vakitleri gibi konulardan bahseder. Bu eseri 310 senesinde telif etmiş, onu ikmâl edemeden vefât etmiştir.

9- Kitabu'l-Müsned (كتاب المسند) Şeyhlerinden aldığı haberleri ele alr.

10- Kitâbu'l-Kıraât ve Tenzîlu'l-Kur'an (كتاب القراءات وتنزيل القرآن) Kur'am Kerimdeki kıraat ve harf ihtilafları, Medine, Mekke, Kûfe, Basra, Şâm, ve diğer merkezlerdeki kurrânın isimleri zikredilmektedir. Kurrânın takip ettiği yollar, onlardan tercihler ve tercih sebepleri gösterilmektedir. Ebû Ali el-Hasan b. Ali el-Ehvâzî el-Mukrî , bu eser hakkında "Bu, büyük bir kitabdır, onu 18 cild halinde güzel bir yazı ile yazılmış olduğunu gördüm. Orada, meşhûr ve şazz kıraâtlar cem edilmiş ve illetleri gösterilmiştir, demektir.

11- Kitâbu't-Tabsîr (كتاب التبصير) : Tabaristanın Âmûl ehline dâiridir. Onların usûlü, dindeki taklidlerini ele ahr.

12- Kitâbu Şerhi's-Sünne (كتاب شرح السنة) : Mezhebî ve itikâdı hususları ele alan bu risâle 1321 senesinde Bombayda, sonra da Mısırdaki tab edilmiştir.

13- Kitâbu Fedâili Ebî Bekr ve Omer (كتاب فضائل أبي بكر وعمر) Bu eseri de tamamlayamamıştır.

14- Kitâbu Fedâili Ali b. Ebî Tâlib (كتاب فضائل علي بن أبي طالب) Hazreti Alinin faziletlerinden bahseden bu eserde, Gadîrhum (Mekke ile Medine arasında Cuhfe'den üç mil mesafede olan bir yerdir. Pınarlardan çıkan sular orada toplanır ve etrafta büyük ağaçlar vardır) hakkında vârid olan haberlerin sıhhatını ispat edecek delilleri serdedir. Bu eserde tamamlanamamıştır.

15- Kitâbu Fedâili'l-Abbas (كتاب فضائل العباس) : Abbasilerin isteği üzerine bu eseri yazmağa başlamış, fakat bitirmeden ölmüştür.

16- Kitâbun fî'İbâreti'r-Rü'yâ (كتاب في عبارة الرؤيا) tamamlanmamıştır.

17- Kitâbu âdâbi'l-Menâsiki'l-Hacc (كتاب آداب المناسك الحج)

18- Kitâbu Muhtasari'l-Ferâiz (كتاب مختصر الفرائض)

19- Kitâbun fi'r-Reddi ala İbn Abdi'l-Hakem ala Malik (كتاب في الرد على ابن عبد الحكم على مالك).

- 20 Kitâbu'l-Mu'ciz fi'l-Usûl (كتاب الموجز في الأصول) .
- 21- Kitâbu'l-Garâib ve' t-Tenzîl ve'l-Aded (كتاب الغرائب والتنزيل) .
(و العدد)
- 22- Kitâbu'l-Müsterşid (كتاب المسترشد) .
- 23- Müsnedu ibn Abbas (مسند ابن عباس) .
- 24- İhtiyâr min Ekâvîli'l-Fukahâ (اختيار من اقاويل الفقهاء) .
- 25- Kitâbu Âdâbi'l-Kuzât (كتاب آداب القضاة) .
- 26- Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âye'l-Kur'ân (جامع البيان عن تأويل آي القرآن)

et-Taberi bu eserini 270/883 yılında ikmal etmiştir²². Bazı kütüphanelerde yazma olarak bulunan bu eser²³, XIX. cu asrın sonlarına kadar bulunup neşredilemediği için, bu eserinde kaybolmuş olmasından korkulmuştu. 1860 senesinde yazdığı bir eser de Nöldeke “Eğer onun bu tefsirini elde etseydik, ondan sonra gelen tefsirlere müracaat etmekten müstağni olurduk, fakat maalesef bu eser kaybolmuştur” demek suretiyle teessüflerini bildirmektedir²⁴. Bir müddet sonra bu eser bulunmuş ve 1321 tarihinde Yemeniyye matbaasında 30 cilt olarak tab edilmiş 1323 - 1330 da da Bulakta Basılmıştır. Buna Hermann Haussleiter bir fihris tanzim etmiştir (Register Zum Qoran-Kommentar des Taberi, Strassburg, 1912), Aynı eser 1373/1954 senesinde, ayetler numaralanmak suretiyle daha güzel bir kağıt ve basımla Mustafa el-Bâbî el-Halebî ortaklığı tarafından Mısırda 30 cüz halinde neşredilmiştir. Bu tabırlardan başka, son zamanlarda Mısırın tanınmış âlimlerinden Ahmed Muhammed Şâkir (yakın zamanda vefat etmiştir) ve Mahmûd Muhammed Şâkir kardeşlerin tahkik, tahşiye ve tahriçli olarak neşretmeğe başladıkları, Taberi, tefsirini²⁵

22 *Mu'cemu'l-Udebâ*; VI. 439; Carra de vaux *les Penseurs de l'Islam*, Paris. 1923, IV. 607.

23 Yazma nüshalar için bkz. Brock. G. I. 148 - 149, Suppl. I. 218.

24 *Mezâhibu't-Tefsiri l-İslâmi*, s. 108.

25 Bu tab'ı tanıtan bir yazı için bkz. *Mecelletu'l-Ezher*, XXVI. 932, 1153.

zikretmemek nankörlük olur. Maalesef bu eser henüz tamamlanmamış, Yûsuf sûresinin 19 cu âyetine kadar olan kısım 15 cild olarak basılmıştır. Kardeşinin vefatıyla 15 nci cildi yalnız başına neşreden Mahmûd Muhammed Şâkir'in, eserin geriye kalan kısımlarını da peyderpey neşredebceği ümid olunur.

et-Taberi ve Tefsiri Hakkında Denilenler:

Garbte Tarihiyle şöhret kazanan et-Taberi, Şarkta ise daha ziyade islâmi ilimler sahasında yazdığı eserlerle ünsalmıştır. Hayatını kaleme alan bütün eserler, onun kadr ve kıymetini bildiren rivayetlerle doludur. Biz onlardan yalnız bir kaç tanesini zikretmekle iktifa edeceğiz. Ebu Bekr İbn Muhammed ibn İshâk", zamanında yer yüzünde et-Taberiden daha âlim bir kimse bilmiyorum. Muhakkak hanbeliler ona zulmetti²⁶ sözü ile, ona vermiş olduğu kıymeti belirtmektedir. Meşhûr fakîh Ebû Hâmid el-İsferâinî (ö. 406/1015)" bir kimse et-Taberinin tefsirini elde etmek için Çine kadar gitse, çok bir şey yapmış olmaz" demektedir²⁷. Hakikaten bu tefsir, tefsir tarihi ve tarihi malzeme bakımından, tefsir ve Kur'an ilimleriyle uğraşan şarklı ve garblı ilim adamları için bir hazine ve tükenmeyen bir kaynak olmuştur.

İbn Cerir görüş sahibi, hükmetmesini bilen imamlardan biridir. Baş tarafta zikrettiğimiz meşhur ilim adamlarıyla muasır olduğu halde, onlar arasından sıvrilip meşhûr olmasını bilmiştir. El-Hatîb el-Bağdâdî, onun eserlerini sıraladıktan sonra, bu eserler, ilminin derinlik ve vus'atına delalet eder demektedir. Tefsir ve tarihin babası addedilen et-Taberi, fıkıhta el-Ceririyye adlı müstakil bir fıkıh mezhebi kurmuştur. O, daha önce Şafî'i mezhebine mensûb idi. Onun hakkındaki ithamları daha evvel söylemiştik. Bütün bu ithamlar zan ve kizbe dayanmaktadır. Onun hatadan sâlim olduğunu iddia etmemekle beraber, onu ilhâd, râfızilik veya şülikle itham etmek ona eziyet etmekten başka bir şey değildir. Zira bazı ülemanın diğeri hakkında söylediği sözleri teenni ile karşılamak icab eder. Râfızilikle itham edilen şahıs Muhammed b. Cerir b. Rüstem et-Taberi olabilir. Zira, bu şahıs râfızilikle itham edilmektedir²⁸.

26 *Târihu Bağdad*, II. 164; *Mu'cemu'l-Udebâ*, VI. 425; *Tabakâtu's-Şafî'iyye*, II. 137; *Tabakâtu'l-Müfessirin*, s. 31; *Tabakâtu'l-Müfessirin* (yazma) 134b; *Mir'âtu'l-Cenân* (yazma) 195b; *Kitâbu'l-Ensâb* (yazma) 157b.

27 *Mu'cemu'l-Udeba*, VI. 424; *Şezerâtu'z-Zehab*, II. 260; *Kitâbu'l-Ensâb* (yazma) 157 b; *Mir'âtu'l-Cenân*, (Yazma), 195b; *Tabakâtu'l-Müfessirin* (Yazma) 134b; *Gayetu'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurra*, II. 108; *Tabakâtu'l-Müfessirin*, s. 31; *Tarihu Bağdad*, II. 163; *Tabakâtu's-Şafî'iyye*, II. 136.; en-Nevevî, Taberinin tefsiri için "Onun tefsiri gibi bir tefsir hiç bir kimse tarafından tasnif edilmemiştir" der (*Menahilu'l-Irfân*. I. 497).

28 *Mizânu'l-İtidâl* III, 498.

El-Kiftî, Taberi tefsirinden daha büyük ve onun kadar faydalı bir tefsir görülmedi²⁹ demektedir. Suyuti de, et-Taberinin tefsiri, tefsirlerin en büyüğü ve en heybetlisidir, der³⁰. Yine es-Suyuti, alehlâk Taberi müfessirlerin başıdır. Onun gibisini ne ondan öncekiler ve ne de sonrakiler yapabildiler³¹, demek suretiyle onun kıymetini göstermektedir.

Tefsirdeki Metodu:

et-Taberinin eserinde takip ettiği usûlü, yine kendi eserinden çıkarmağa çalışacağız. İslâmî ilimlerin en mühimlerinde olan tefsir, fıkıh ve tarih de onun ismi zikredilmeden olamaz. et-Taberinin müfessirliğini, tefsirine yazmış olduğu mukaddimeyi tetkik etmekle çıkartabiliriz. Mukaddime vermiş olduğu kıymetli bilgilerden onun bu işte ne kadar mâhir olduğunu gösterir. Evvela Kur'ânın arab diliyle nâzil oluşu ve onun yedi harf üzerine inişi üzerinde durur. Bu hususta gelen haberleri toplayarak onları şerh eder ve çeşitli görüşlerin münakaşası yapıldıktan sonra, bu habere şöyle bir mana verir "Kur'an arab dilindeki yedi lehçe ile nazil olmuştur". Sahabe arasında husule gelen ihtilafı, Hazreti Peygamber hepsinin okuyuşunu tasvib ederek halletmiş ve "Kur'an yedi harf üzerine nâzil oldu. ondan kolayınıza geleni okuyunuz" buyurmuşlardı. Onların bu ihtilafları mana hususunda değil sadece okuyuşta idi, demekle hulasa eder³².

Kur'ânı Kerim'in nâzil olduğu dil üzerinde durarak, onda arapçadan gayrı kelimeler olduğunu söyleyenlerin görüşlerini reddeder. Kur'anda mev cûd olduğu söylenen yabancı kelimelerin, lafız ve mana itibariyle ittifak ettiğini söyler. Bu bakımdan bu kelimeler habeşcedir, farsçadır demek doğru değildir. Onlar Kur'ânın nüzûlünden evvel araplarca araplaştırılmışlardır. Zaten bu kelimeler çok az miktardadır ve Kur'ânı arapça olmaktan çıkarmak durumunda değildir, diyerek izah etmeğe çalışır³³.

Kur'ânı Kerimi te'vil etmenin yönleri üzerinde de durur ve ona ulaşmanın mümkün olup olmaması cihetini üç bölümde inceler. Memduh ve mezmûm olan re'ylere hakkında bilgi verir. Bundan sonra, tefsire girişinde, bu ulaştığı neticeler ışığı altında hareket ederek meseleleri izah etmeye çalışır.

29 *Et-Taberi*, s. 178.

30 *Es-Suyûtî, el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire, Matbatu'l-Hicâzi, II. 190.

31 *Tabakâtu'l-Müfessirin*, s. 30.

32 *Tefsiru't-Taberi* (Mukaddime) Ahmed Şâkir neşri, I. 21-72.

33 Aynı eser, I. 13-20.

Tefsirinin Kaynakları:

et-Taberi, tefsirinde evvela Hazreti Peygamberden gelen haberlere, sonra da Sahabe ve Tâbiilerin görüşlerine itimad eder. Tefsirindeki rivayetler tetkik edilirse görülür ki, O, tefsirde İbn Abbas ve İbn Mes'ud ekollerine istinad eden tefsirlerden faydalanmıştır. Saîd. b. Cübeyr, Mücâhid, Katâde, el-Hasen el-Basri, İkrime, ed-Dahhâk b. Müzâhim, Abdurrahman, b. Yezid b. Eslem, İbn Cüreyc, Mukâtil b. Hayyân, es - Süddî, Abdurrazzâk b. Himmam, el-Ferra, Ma'mer b. el-Müsenna, Ali b. Ebi Talhâ, ve daha pek çok zevatın tefsirlerinden istifade etmiştir. Basra ve Kûfe lûgat ve nahivcilerinin görüşlerinden yararlanmış , onlardan bazılarının isimlerini zikretmiş, bazılarının da görüşlerini nakletmekle iktifa etmiştir. İşte onlardan bazıları: El-Kisâî, el-Ferrâ, el-Ahfeş ve Ebû Ali Kutrub.... Kırâât ve Fıkıh kitaplarına müracaat etmiş, Kurra ve fakihlerin görüşlerini münasib yerlerde göstermiştir. Tarih kitaplarından da yardım talep etmiş, Vehb b. Münebbih ve onun gibilerden nakledilen acem haberlerini, İbn İshâk ve diğerlerinden nakletmiştir. Eserinde az olmakla beraber, mütekellimlerin (bilhassa Mutezile) görüşleri arzedilmiştir. Muhammed b. Sâib el-Kelbî , Mukâtil b. Süleymân, Muhammed b. Omer el-Vâkıdîden, tarihinde istifade ettiği halde, bunlar cerh ve ta'dilciler tarafından itham edilmiş şahsiyyetler olduğundan, onlardan tefsirine bir şey almamıştır.

Me'sûr Haberlere İtimad Etmesi:

et-Taberi, tefsir etmek istediği âyete «القول في تأويل قوله تعالى كذا وكذا» formülüyle başlar ve onun tefsirini verir. Sonra da sahabe ve tâbiûndan o âyet hakkında gelen haberleri nakleder. Umumiyetle rivayetlerden elde ettiği fikri hulasa eder. Bu rivayetleri kendi aralarında birbirlerine muvafık veya muhalif oluşlarına göre tasnif eder. Hulasa ettiği fikre muhalif fikirler varsa, onları da sonunda kaydeder. et-Taberinin bu tefsiri, evveleminde âyetin âyetle ve âyetin sünnetle, eğer bu deliller mevcut değilse sahabe, tâbiûn ve daha sonra gelen âlimlerin sözlerine itimad eder. Eğer bu delilleri bulamazsa, arap dili bilgisine dayanarak âyetleri açıklamağa çalışır. Bu bakımdan eseri Me'sur tefsirler türüne girse de, Onda tenkid ve tercih gibi hususların bulunması, ona ayrı bir özellik verir.

Mücerred Re'y Tefsirinden İctinâbı:

et-Taberi, mücerred ve müstakil bir re'yle Kur'an âyetlerini tefsir etmekten ictinâb etmiş ve bu yolda hareket edenlerle mücadele etmiştir. Bu konuya

okadar ehemmiyet vermiştir ki, eserinin mukaddimesinde "Kur'anı re'y ile te'vilin nehyine âid bazı haberlerin zikri" adıyla bir bölüm açmıştır³⁴. Bu bölümde haberleri zikrettikten sonra, bu haberler bizim şu sözlerimizin sıhhatına delâlet edecektir, der. Bir kimsenin, bir âyetin tevilini yaparken elinde Hazreti Peygamberin beyan ettiği bir nâs veya ona delâlet edecek bir husus bulunmadıkça, bir kimsenin bu benim re'yimdir demesi câiz olmaz. İsbet etse dahi hata etmiş olur³⁵. Ona göre Re'yden maksad, Kur'anın gayesi bunlar olmadığı halde, tefsiri siyâsi, mezhebi, milliyet ve daha çeşitli şahsi yönlere çevirmektir. Eserinin pek çok yerlerinde, mücerred re'y veya sadece dile dayanan görüşleri reddetmektedir. Meselâ: Mücâhid (قردة خاسئين) âyetini tefsir ederken, bu âyetten murad edilen şeyin cisimlerde olan bir tahvil değil belki kalblerde olan bir tahvildir. Onlar maymun nefisli insanlar olarak kaldılar demektedir³⁶. Taberi ise mücahidin bu görüşünü kabul etmemekte ve Allahın kitabının delalet ettiği zâhir manaya muhalif olarak görmektedir³⁷. Keza, Bakara suresinin 229. cu âyeti olan (. . . تلك حدود الله فلا تعتدوها) yı ed-Dahhâk'ın izah tarzını beğenmemiş, burada ed-Dahhakın ortaya attığı mananın bahis konusu olamayacağını söylemiştir³⁸.

İsnaddaki Yeri:

et-Taberi, tefsirinde isnadları ekseriya tam olarak zikreder, el-Cerh ve't-Ta'dileiler indinde sika ve sadûktur ve usûlü hadis ilmüne vâkıftır. Kendisi, başkalarıyla bir üstaddan işittikleri haberlerde (حدثنا) yalnız olarak işittiklerinde (حدثني) tabirini kullanmıştır. Râvilerin tescilinde dikkatli idi, hatta bazen râviler hakkında bilgi vermektedir. Meselâ:

حدثني سلمة عن محمد بن اسحاق عن أبي عتاب - رجل من تغلب كان نصرانيا عمرا من دهره ثم اسلم بعد فقرا القرآن و فقه في الدين ، وكان فيما ذكرانه كان نصرانيا اربعين سنة ، ثم عمر في الاسلام أربعين سنة ، قال : (39)

34 *Tefsiru't-Taberi* (Ahmed Şâkir), I. 78.

35 Aynı eser, I. 77-79.

36 Aynı eser, II. 172. *Mezâhibu't-Tefsiri'l-İslâmi*, s. 129-130.

37 Aynı eser, I. 172 - 173.

38 Aynı eser, IV. 584 - 585.

39 Aynı eser (1321 tab'ı) XV. 33-34.

Bazende ismini unuttuğu râvilerin, kendi tarafından unutulmuş olduğunu tasrih eder.

حدثنا ابو كريب قال : حدثني يحيى بن آدم قال : حدثنا اسرائيل عن أبي اسحاق عن فلان العبدى - قال ابو جعفر ذهب عنى اسمه - عن سليمان بن سرد عن أبي بن كعب ، قال : (40)

et-Taberi bazen de isnadsız olarak doğrudan doğruya Hazreti Peygamberden rivayet etmektedir.

وقال صلى الله عليه وسلم : « من فاتته صلاة العصر فكأ نماوتر أهله وماله » (41)
فقال صلى الله عليه وسلم : « سببب المسلم فسوق وقتاله كفر » (42)

Bazende isnadlarda inkita vardır: Mesela.

حدثنا الحسن بن يحيى قال أخبرنا عبدالرزاق قال أخبرنا معمر عن صالح بن كيسان : أن جبیر بن مطعم (43)

Salih b. Keysân, Cübeyr b. Mut'im'e ulaşmamıştır. Abdurrazzakın musannafında Sâlih b. Keysan, Nafi' b. Cübeyr b. Mut'im'dan almıştır⁴⁴. Bu eksik isnadlara tefsirinde sık sık rastlanır. Meselâ.

حدثنى المثنى قال ، حدثنا اسحاق قال ، حدثنا محمد بن حرب قال حدثنا ابن لهيعة عن عمرو بن شعيب : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : (45)

İbn Kesir Tefsirinde⁴⁶, İbn Ebî Hatim'den naklettiği haberde, bu haberin, Amr b. Şuayb tarafından doğrudan doğruya Hz. Peygamberden değil de, babası ve dedesi tarafından rivayet edildiğini kaydeder.

40 Aynı eser (1321 tab'ı) I. II.

41 *Tefsiru't-Taberi* (Ahmed Şâkir) V. 226.

42 Aynı eser, IV. 150.

43 Aynı eser, V. 152.

44 Aynı yer, 5322 No. lu haberin dibnotu.

45 Aynı eser, V. 157.

46 İbn kesir, *Tefsiru'l-Kur'antl-Azim*, Kahire 1376 / 1956. I. 289.

Munkatı ve müşkil haberler de mevcuttur. Merfu, mevkûf ve maktu' haberler pek çoktur. Bunlar da onun hadisteki değerini gösterir.

Kıraat İlmindeki Yeri:

Kur'âmı Kerim kıraâtı üzerinde ihtisas sahibi olan ve bu hususda eserler yazan et-Taberi, tefsirinde de kıraâtler üzerinde durmuş, imamların itimat etmedikleri kıraatları reddetmiş, tercihlerde bulunmuş ve sebeplerini göstermiştir. Bu hususda sahabeden örnekler vermeyi de ihmâl etmemiştir.

حدثني به احمد بن يوسف قال ، حدثنا القاسم قال ، حدثنا حجاج ، عن هارون ، عن حبيب بن الشهيد وعن ابن عامر الانصارى : أن عمر بن الخطاب قرأ « والسابقون الاولون من المهاجرين والانصار الذين اتبعوهم باحسان »⁴⁷ فرفع « الانصار » ولم يلحق الواو في « الذين » فقال له زيد بن ثابت « والذين اتبعوهم باحسان » فقال عمر « الذين اتبعوهم باحسان » ، فقال زيد : أمير المؤمنين أعلم ! فقال عمر : ائتوني بأبي بن كعب . فاتاه ، فسأله من ذلك ، فقال أبي : « والذين اتبعوهم باحسان » فقال عمر : إذا نتابع أبياً .⁽⁴⁸⁾

(و أولى القراءتين) et-Taberi, Kıraat hususunda durduğu yerlerde (و أولى القراءتين) formülüyle onlardan birini tercih eder ve tercih ediş sebebini anlatır. Meselâ, Bakara sûresinin 219. cu âyeti olan (قل فيها اثم كبير) da kebirûn lafzını bazıları kesirun şeklinde okumuşlar. Taberi bunlardan doğrusu kebirun'dür, zira bunda iema vardır. Buradaki büyüklük adet bakımından değil büyüklük bakımındandır der⁴⁹. Yine Bakara sûresinin 208. ci âyetindeki (السلم) kelimesindeki sinin fatha veya kesre okunması hususunda ihtilaf eden kurrânın, ki Hicazlılar fetha ile, Kûfeliler ise kesre ile okurlar, fikirlerini ve kelimenin delâlet ettiği manaları söyledikten sonra Kûfelilerin

47 Tevbe sûresi, 100

48 *Tefsiru't-Taberi* (Ahmed Şâkir). XIV. 438-439.

49 *Tefsiru't-Taberi* (Ahmed Şâkir). IV. 328 - 329.

kıraatını, tercih eder⁵⁰. Keza Bakara sûresinin 210. cu âyeti "هل ينظرون إلا" (هل ينظرون إلا) nin (الملائكة) (ve ظلل) deki أن يأتيهم الله في ظللٍ من الغمام والملائكة () okunuşu hakkında, Hazreti Peygambere isnad edilen rivayete ve mushaf hattına uygun olana ittiba etmek lâzım geldiğini söyler. (الملائكة) lafzının da merfu olarak okunmasının doğru olduğunu söyleyerek, tercih sebebini diğer âyetlere ve Ubeyy b. Ka'b'a istinad ettirmektedir,⁵¹

Bazende serdettiği kıraat çeşitleri arasında tercihde bulunmaz okuyucuları onlardan birini almakta muhayyer bırakır. Meselâ, Nisâ sûresinin 37.ci âyetindeki (بالْبُخْلِ) kelimesinin (بِالْبَحْلِ) şeklinde okunmasındaki kıraat ihtilâfında,

وهما لغتان فصيحتان بمعنى واحد وقراءتان معروفتان غير مختلفتي المعنى ،
فبأيتها قرأ القارئ فهو مصيب في قراءته .⁽⁵²⁾

demek suretiyle, muhayyer bırakmaktadır.

Lugât ve Nahiv ilmindeki Yeri:

et-Taberi, Tefsirinde kelimelerin Lugat manaları üzerinde durur ve bilhassa onların arap dilindeki kullanılışlarına uygun olup olmadığını araştırır. Âyetin tefsiri hususunda me'sur haberler bulamadığı takdirde, kelimelerin arap dilindeki kullanılışlarını esas alarak, izah etmeye çalışır. Meselâ, Bakara sûresinin 78. ci âyeti (وممنهم أميون) kelimesinin izahında araplar arasındaki kullanılışı,⁵³ keza, aynı surenin 235. ci âyetindeki sır kelimesi, zina manasına alır, delil olarakta, araplar cimayı sır ile tesmiye ederlerdi, der ve bu manada kullanılışına şâirlerin şiirlerinden deliller getirir.⁵⁴

Sarf ve Nahiv meselelerinde, Basra ve Kûfe ekollerine itimad eder. Bazen onların fikirlerini beğenmez, bazende onlardan birini tercih eder. Taberi

50 Aynı eser, IV. 252 - 253.

51 Aynı eser, IV. 262.

52 Aynı eser, VIII. 351.

53 Aynı eser, II. 259.

54 Aynı eser, V. 110.

kelimelerin i'rabına ehemmiyet verir, birçok yerlerde manayı açıklayıcı mahiyette nahivcilerin görüşlerini beyan eder. Bazen kelimelerin ne şekilde çoğul yapılacağını gösterir. Meselâ, Bakara sûresinin 243. cü âyetindeki (وهم أوف) kelimesinin çoğulunun iki şekilde olabileceği, eğer yapılacak cemi azlık ifade ederse (آلاف) şeklinde, eğer çokluk ifade ederse (أوف) şeklinde yapılabileceğini ifade eder.⁵⁵ Bazen, zamirlerin âid olduğu yerleri göstermekle âyetin anlaşılmasını kolaylaştırır. mesela: Bakara sûresinin 249. cu âyetindeki (شرب منه) ve (لم يطعمه) deki zamirlerin (الزهر) re âit olduğunu beyan eder.⁵⁶ Bazen de nahivcilerin fikirlerini cerheder. Bakara suresinin 9. cu ayetindeki (يخادعون) kelimesi hakkında söylenen bir fikri kabul etmez.⁵⁷

قيل : قد قال بعض المنسويين الى العلم بلغات العرب : إن ذلك حرف جاء بهذه الصورة اعني « يخادع » بصورة « يفاعل » وهو بمعنى « يفعل » في حروف أمثالها شاذة من منطق العرب . نظير قولهم : « قاتلك الله » بمعنى قتلك الله . وليس القول في ذلك عندى كالذى قال ، بل ذلك من « التفاعل » الذى لا يكون إلا اثنين كسائر ما يعرف من معنى « يفاعل و مفاعل » في كل كلام العرب ...

Bazende kelimelerin i'rabının nasb, ref ve cer oluş şekillerinin sebebini izah eder. Bakara sûresinin 126. ncı ayetindeki (مَنْ) kelimesinin mensub oluşu şu şekilde izah edilir,⁵⁸

وأما « مَنْ » قوله « مَنْ آمن منهم با الله واليوم الآخر » فإنه نصب على الترجمة (هي عطف البيان أو البدل عند الكوفيين ..) والبيان عن « الاهل »

55 *Tefsiru't-Taberi* (Ahmed Şâkir), V. 276.

56 Aynı eser, V. 341.

57 Aynı eser, I. 274.

58 Aynı eser, III. 52.

Eski Arab Şiirinden İstifade Etmesi:

Taberi geniş bir şekilde kadim arab şiirinden istişhadda bulunmuş, kelimelerden kastedilen manayı beyan etmek için çok kerre şiire müracat etmiştir. Bazen şâirin ismini zikreder, bazende şâirin ismini zikretmeksizin şiirini ele alır. Bu şekilde örneklerle tefsirinin hemen hemen her sahifesinde rastlandığından bir tane örnek almakla iktifa edeceğiz. Bakara sûresinin 22. ci ayetindeki (أنداد) kelimesinin izahında, Hassan b. Sabit'in beytini delil olarak getirmektedir.⁵⁹

قال ابو جعفر: و الأنداد جمع نيدٍ ، والنيد: العدل والمثل، كما قال
حسان بن ثابت:
أتَهْجُوهُ وَلَسْتَ لَهُ بِنْدٍ فَشَسَّرَ كَمَا لَخِيرَ كَمَا الرِّغْدَاءُ.

Daha evvelce de söylediğimiz gibi, et-Taberi lûgat ve şiirde de âlim bir zattı. Mısırdaki iken et-Tirimmah'ın şiirlerini yazmış, onları şerh ve onlardaki garibleri tefsir etmiştir⁶⁰

Fıkıhtaki Yeri:

Fıkıhta müstakil mezheb sahibi olan et-Taberi, bu sahada müstakil eserler vermiş olmasına rağmen, tefsirinde de münasip yerlerde fıkhi görüşlerini aksettirmiştir. et-Taberi, fıkhi meselelerde âlimlerin sözlerini, mezheblerini ve münakaşalarını belirttikten sonra, bunlardan tercih ettiğini veya hiç birini beğenmezse kendi görüşünü delilleriyle beraber serdeder. Bu hususta birkaç örnek verelim: Nahl sûresinin 8. ci âyetinde (والخيل والبغال والحمير) at, katır, eşek etlerinin yenmesi veya yenmemesi hususunda, âlimlerin serdettikleri görüşleri ve senedlerini zikreder ve sonunda, bu âyet, onların yenilmesi hususunda herhangi bir hurmete (haram) delâlet etmediğini gösterir, ehli eşek ve katırın etinin tahrimine âit bilginin "kitâbu'l-et'ime" adlı eserinde verildiğini söyler. At etinin tahrimi hakkında bir işaret yoktur⁶¹. der.

59 Aynı eser, I. 368.

60 et-Taberi, s. 137.

61 Tefsiru't-Taberi (132î tab'ı) XIV. 57-58.

Bakara sûresinin 158. ci âyeti (... فلا جناح عليه أن يطوف بها) nde Safa ve Merveyi tavaf etme hususunda ilim ehlinin ihtilaflarını zikreder. Mâlik ile Şâfiî, bir kimse Safa ve Merveyi sa'yi terkederse, bu işi tekrar iâde etmesi lâzımdır, zira bu vâcibdir; Ebû Hanife ve talebeleri, sa'yi terk eden, kurban keserse iadesi lâzım gelmez derler. Diğer bir grub da, bu işin nâfile ibadet olduğunu söylerler. et-Taberi, bu görüşlerden, Malik ve Şâfiinin görüşünü kabul eder ve menasiki hacda tavafın vacib olduğunu söyler. İster kasten isterse unutarak olsun, tavâfı terk edenlere, kazası lâzım gelir ve delil olarak ta Hazreti Peygamberin bu işi böyle yaptığını zikreder⁶².

Keza, Bismelenin Fatıha sûresinin bir âyeti olup olmama meselesinde, el-Kehf sûresinin birinci âyetini delil getirerek, bismelinin Fâtihadan âyet olmadığını söyleyenleri tasdik ettiğini söyler ve bu fikre temayül eder⁶³.

Yine Bakara sûresinin 222. ci âyetindeki (ويجب المتطهرين) (المتطهرين) lafzının hem erkek hemde kadınları tazammûn ettiği, eğer (المتطهرات) denmiş olsaydı sadece kadınları tazammun edeceğini ve âyetin hususî olacağını kaydettikten sonra, Cenab-ı Hâk âyeti bu şekilde zikretmekle, umumî olarak bütün mükellef kullarını kastedmektedir, der⁶⁴.

İsrâiliyattaki Yeri:

et-Taberi, tefsirinde pek fazla olmasada israiliyât dediğimiz haberlere yer vermiştir. Ekseriya bu haberlerin isnadı, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc, es-Süddî ye dayanır Mesleme en-Nasaranın, Muhammed, b. İshâk dan rivayet ettiği haberleri bol miktarda görürüz. Tefsirinde görülen bu gibi haberler ekseriya kıssalarda cereyan eder. et-Taberi bunları tenkide tâbi tutmamış, sadece bir haber olarak nakletmiş ve haberlerin isnadlarını vererek, onları tenkid etmeyi okuyucularına bırakmıştır.

Bakara sûresinin 35. ci âyetindeki Hz. Ademin yaklaşmasına mani olunan ağacın hangisi olduğu hususunda müphem olan kısmı açıklamak için çeşitli haberler arasında şu haber de enteresandır.

62 Aynı eser (Ahmed Şâkir), III. 243.

63 Aynı eser, I. 148.

64 Aynı eser, IV. 396.

حدثنا ابن حميد ، قال : حدثنا سلمة ، عن ابن اسحاق ، عن بعض أهل اليمن ، عن وهب بن منبه اليماني انه كان يقول : هي البرُّ ، ولكن الحبة منها في الجنة ككلى البقر ، ألين من الزبد وأحلى من العسل . وأهل التوراة يقولون : هي البرُّ (65)

Taberi, bu çeşitli görüşlerden hiçbirini kabul etmez, bu ağacın hangisi olduğunu bilip veya bilmemek, ne âlimin ilmini artırır ne de zarar verir der, Keza, Adem'in cennette nasıl yaratıldığına dâir teferruat⁶⁶, Hârût ve Mârût hakkında Kab'dan gelen haber⁶⁷, Beytullah'ın kuruluşu hakkında Ka'bın verdiği haber⁶⁸ ve bunlar gibi kıssalara âid pek çok isrâili haberlere rastlamak mümkündür. Zaten Taberi, rivayet ettiği isrâili rivayetler arasında bir tercih yapmaktaki, tercihlerini ekseriya kıraat ve ahkam haberleri üzerinde teksif etmektedir. Zaten bu isrâiliyat dediğimiz haberler ekseriya kıssalar ve müphem haberler etrafında dolaştığından, Taberî müphemler hususunda çok dikkatli hareket etmiş, bu husustaki fikirlerini münasip yerlerde belirtmiştir. Yukarıda verdiğimiz ilk haberde, yanına yaklaşılmaması memnu olan ağacın tayını hususunda, buğday, üzüm, incir deyenler olmuştur . Fakat Allah gerek Kur'anda ve gerekse sahih olan sünnette, bu ağacın cinsi hakkında bir delil va'z etmemiştir. Biz onu bilmeye muktedir değiliz. Bu ağacın cinsi bilinse dahi âlimin ilmine menfaat vermeyeceği gibi, bilinmemesinde cahilin cehline zarar vermez, der.⁶⁹

et-Taberi, Kur'anı Kerimdeki müphematı izâh etme hususunda girişilen fâidesiz çalışmalarından da içtinab edilmesini istiyor. Her ne kadar bu sahada girişilen haberleri eserinde tadad ediyorsa da, sonunda bunların faydasızlığını belirtiyor. Meselâ, Hz. İsa'ya indirilen mâide üzerindeki yemeklerin cinsi hakkındaki haberleri sıraladıktan sonra, bana göre, bu konuda sözün doğrusu, Hz. İsanın talebi üzerine, Allah Taâlanın bir sofrayı indirmiş olmasıdır, sofranın olduğuna göre üzerinde ekmek ve balığın olması da, cennet meyvalarının bulunması da câiz olabilir, bunların bilinmesi ve bilinmemesi ilminize bir şey katmayacağı gibi ondan bir şey de eksiltmez⁷⁰.

65 *Tefsiru't-Taberi* (Ahmed Şâkir), I. 518.

66 Aynı eser, I, 458.

67 Aynı eser, II. 429 - 430.

68 Aynı eser, III. 63.

69 Aynı eser, 520.

70 *Tefsiru't-Taberi* (Ahmed Şâkir), XI. 226-232.

(وشروه بثمان بنحس دراهم معدودة) Yusuf sûresinin 20. ci âyetinde “Onlar onu (Yusufu) pek ucuza, birkaç dirheme sattılar” bazıları bu birkaç dirhemin miktarını öğrenmeyi merak etmiş, onun 40, 22, 20 dirhem olduğunu söyleyenler olmuştur. Taberi bu haberlerin hepsini sıraladıktan sonra bu hususda sözün doğrusu, Allah Taala, Onların onu birkaç dirheme sattıklarını söyler, yoksa o paraların vezinleri ve adedleri hakkında ne kitabda ve ne de Resûlün haberlerinde bir bilgiye rastlanır. Haberlerde zikredilen bu adedler muhtemel olabilir, fakat bunların bilinmesi veya bilinmemesi fayda da zarar da vermez, demektedir⁷¹

Tefsirinde, böyle lüzumsuz şeylerle uğraşmanın, tefsirin asıl gayesi olmadığını gösterecek şekildeki örneklere sık sık rastlanır.

İlmi Kelâmdaki Yeri:

et-Taberiyi, akîde meselelerinde mümtaz bir âlim olarak görürüz. O kelâmî meseleleri münakaşa eder ve görüşlerin ehli sünnete uyacak şekilde anlatır. Mutezilenin pek çok görüşlerine itiraz ettiği görülür. Meselâ, Mâide sûresinin 64. cü âyetindeki (يد الله مغلوله) meselesinde ve Zümer sûresinin 67. ci âyetlerinde, mutezile ismini zikretmeksizin, Basra ehlinde bir grub Allahın eli hakkında, nimet, kuvvet, kudret, mülk gibi manalar vermişlerse de Hz. Peygamberden, eshabından gelen haberler, bunların bâtil olduğuna, şehadeteder der⁷².

Keza, Bakara sûresinin 8.ci âyetinde (ومن الناس من يقول آمنا بالله) Cehmiyyenin iman hakkındaki görüşünü aşâğdaki sözlerle reddeder.

وفي هذه الآية دلالة واضحة على بطول مازعمته الجهمية: من أن الإيمان هو التصديق باقول، دون سائر المعاني غيره. وقد أخبر الله جل ثناؤه عن الذين ذكروهم في كتابه من أهل النفاق، أنهم قالوا بألسنتهم: « آمنا بالله وباليوم الآخر »، ثم نفى عنهم أن يكونوا مؤمنين، إذ كان اعتقادهم غير مصدقٍ قبلهم ذلك وقوله « وما هم بمؤمنين » يعني بمصدقين فيما يزعمون أنهم به مصدقون.

71 Aynı eser (Mustafa el-Bâbi el-Halebi neşri) XII. 172-174.

72 Aynı eser (Ahmed Şâkir), X. 450-456, (1321 tab'ı), XXIV. 16.

73 Aynı eser, I. 272.

Kendi Görüşünü arzetmesi:

et-Taberi, çok kerre kendi re'yini arzeder. Bazı re'yleri red bazılarını da tasvib ettiğini görürüz. Eserinde, İcmaya muhalif gördüğü, Mücâhid ve Atiyye gibi şahısların görüşlerini kabul etmemiştir. En'âm suresinin 102. ci âyeti olan (لا تدرکه الأبصار وهو يدرك الأبصار) i Atiyye el-Avfi (ö. 111/729) buna istinad ederek Allahın görülemeyeceğini iddia ediyordu⁷⁴. et-Taberi bu görüşü Hazreti Peygamberden gelen habere muhalif bularak reddeder⁷⁵. Keza daha evvelce söylediğimiz, gibi el-Bakara sûresinin 65 ci âyetindeki Mücahidin görüşüne muhalefeti gibi.

Tevbe sûresinin 7. nci ayeti (الا الذين عاهدتم عند المسجد الحرام) de te'vil ehlinin ihtilafını zikreden et-Taberi, bu ihtilaflardan birinin daha doğru olduğunu söyleyerek tercih etmektedir⁷⁶. Yine es-saffaat suresinin 107. ci âyeti (وفديناه بذبح عظيم) de kurban edilecek kimsenin İshak mı? yoksa İsmail mi? olduğu hususundaki ihtilafda da, İshak olduğunu söyleyerek o fikri benimsediğini gösterir⁷⁷.

Tefsirinin Kıymeti:

Kaynaklarını ve metodunu kısaca açıkladıktan sonra, et-Taberinin bu Tefsiri, Hazreti Peygamber, Sahabe, tabiün, ve kendisine kadar gelen tefsir hakkındaki görüşleri toplayan bir ansiklopedi olduğunu söyleyebiliriz. Bu yönden gerek kendisi ve gerekse tefsiri, müfessirler arasında temâyüz etmiştir. Selefin görüşlerini tetkik etmek isteyen araştırmacılar, evvela onun eserine müracaat ederler, Bu eser Lugât, târih, fıkıh, nahiv, kiraât, islâmi ve cahili şiirler için de bir kaynak teşkil eder. Taberinin büyüklüğü, sadece haberleri ve ve görüşleri toplayıp tescil ederek kaybolmamalarını temin etmekte değil, bilhassa o tescillere kendi görüşünü koymasında ve delillerini göstermesindedir. Nakli tefsirlerin en mükemmel misalini teşkil eder. Bu tefsir, tefsir tarihinin bidyetiyle meşgul olacaklar ve kadîm tefsirler üzerinde araştırma yapacakların muhakkak müracaat edecekleri en mühim kaynak ve bugün müstakil vaziyette elimizde bulunan veya bulunmayan eski tefsirlerin muhafa-

74 *Tefsiru't-Taberi* (Ahmed Şâkir), XII. 13.

75 Aynı eser, XII. 20.

76 Aynı eser, XIV. 144.

77 Aynı eser (Halebî tab'ı), XXIII. 85.

za edildiği bir hazinedir, ve bunların kaybolmamasını sonraki nesillere temin etmiştir. E. Montet, et-Taberi hakkında” İran asıllı olan et-Taberi, fevkalade velût bir yazar, orijinalitesi olmayan büyük bir musannıf idi. Fakat o, ilmin muhtelif dallarındaki çok kıymtli vesika yığınlarını bizlere muhafaza ediverdi” demektedir⁷⁸ Evet, et-Taberi, Hazreti Peygamber, sahabe, tâbiün ve diğerlerinden gelen malumatı naklederken, gramercilerin fikirlerini, kıraât farklarını, bazı âyetler hakkında serdedilmiş münakaşaları, filolojik ihtilaf-ları, sadece kaydetmekle kalsaydı. E. Montenin “orijinalitesi olmayan bir mu-sannıf idi” sözüne hak verebilirdik. Halbuki et-Taberi, kendinden evvelki ha-berleri sadece toplamakla kalmamış, bu fikir yığınlarından tercihler yapmış, tercih ve red sebeplerini de açıklamıştır. Hele, müstakil bir fıkıh mezhebinin kurucusu olması, nazarı itibara alınırca, onun orijinalitesiz bir musannıf ol-madığı kendiliğinden ortaya çıkar.

78 E. Montet, *le Coran* (Introduction), p. 59.